

Пономаренко О. В.

Ідеї державності і соборності в політичній думці Гетьманщини

Досліджуються ідеї державності і соборності в українській політичній думці доби Гетьманщини крізь призму національної ідеї.

Питання державності і соборності, що досить актуалізуються сьогодні, знайшли свій вияв і в історичній ретроспективі. І не зважаючи на те, що на сьогоднішній день ми вже маємо власну державу з чітко сформованими атрибутами (населення, територія, влада), досить часто чуємо про її розкол, відсутність єдності, неможливість жодної політичної сили об'єднати суспільство тощо. Причини негараздів українського буття політологи вбачають переважно в несформованості, хаотичності інтересів як владної еліти зокрема, так і суспільства загалом.

Передусім слід відзначити, що дані тенденції ми отримали далеко не сьогодні, вони визрівали і проявлялись протягом усієї української історії, котра, як відомо, має закономірність своєрідного повторення у видозміні її форми.

Найбільш колоритною добою, коли Україна то отримувала, то втрачала свою державність, виступала і суб'єктом політики на міжнародній арені, і територією — сателітом Польщі, Туреччини, Московського царства, була доба Гетьманщини. Для кращого розуміння політичних процесів даної доби, на нашу думку, необхідно звернути увагу на основні ідеї державності і їх еволюцію, бо, як зазначає М. Кармазіна [1,4], «розуміння політичної думки як поліфонічного віддзеркалення полілінійного історико — політичного процесу, як прояву множинності ритмів інтелектуального життя сприяє тому, що вона постає не як проста сума ідей ... вона є відбиттям реалістичної, повнокровної і, що особливо важливо, суперечливої картини буття».

Ідеї державності були і залишаються питомим підґрунтям консолідації українського народу. Однією з форм вияву даних ідей є національна ідея. Як зазначає Т. Бевз [2], головні її ознаки почали формуватись у другій половині XVII ст. в гетьманських універсалах, листах Б. Хмельницького. З часом дана ідея, удосконалюючись, знаходить свій вияв як у політичній, так і історичній (літописній) літературі. В політичній літературі національна ідея пов'язувалась, передусім, з гаслом «соборності», під яким розумілась єдність людей плюс територіальна єдність. Літописи ж (мається на увазі козакофільські літописи — правка моя — О.П.) демонструють виразно державобудівниче, національно — патріотичне спрямування.

Питанню державності і соборності в українській політичній думці присвячені праці В. Антоновича, О. Апанович, І. Борщака,

М.Грушевського, Я.Дзири, Д.Дорошенка, В.Кривошеї, О.Реснта, Д.Наливайка, О.Оглобліна, П.Сергієнка.

Дослідженням державних і політичних ідей на Україні XVI – XVIII ст. займаються вчені – історики С.Величенко, І.Куташев, О.Салтовський, М.Корпанюк, В.Смолій, В.Степанков, В. Шевчук.

Метою нашого дослідження є прослідкувати ідеї державності і соборності в українській політичній думці доби Гетьманщини крізь призму національної ідеї для того, щоб зрозуміти особливості політичного думання українців, їхні ідеали для формування основ управління українським суспільством. Це має сенс тому, що будь – яка національна ідея об'єднує, створює державотворчий світогляд. Втрачаючи ж його разом зі спільними ідеями розвитку, суспільство «небезпечно атомізується, розпадається на мільйони індивідуальних «монад», зорієнтованих на задоволення дрібних, поверхових, сьогоденних інтересів» [3,289].

Методико – методологічним орієнтиром при написанні статті слугували праці М. Михальченка, Ф. Канака, М. Головатого, В. Лісового, Н. Яковенко.

Як показують реалії сьогодення, брак об'єднуючих інтересів (а національна ідея тому і є національною, що має відбити загальний інтерес, спільні ідеї розвитку), унеможлиблює об'єднанчі процеси в суспільстві. Жодна політична сила і по сьогоднішній день не спромоглася запропонувати об'єднуючої ідеології, де були б відбиті ідеї щодо комплексу питань, що стосуються існування суспільства, нації, усього народу.

І хоча суть української національної ідеї протягом століть змінювалась, однак вона завжди відігравала і зараз відіграє роль об'єднуючого начала, яке завжди було пов'язане з бажанням українців мати сильну, авторитетну, європейську державу. Втрата ж ідеалів, як правило, призводила до занепаду будь – яких державницьких зрушень.

У XV – XVIII ст. майже на всьому європейському континенті відбуваються процеси формування націй, становлення національних держав, церков, культур. Починаючи з XVI ст., аналогічні процеси розгортаються і в Україні, при цьому реформаційні ідеї сприяють поширенню антифеодалних рухів.

Проникненню ідей державності в Україні значною мірою допомогли поява та утвердження реєстрового козацтва. За реформою Стефана Баторія 1582 року, реєстрові козаки звільнялись від сплати податків, а узаконення козацького судочинства і свобода землекористування стало юридичним визнанням урядом Польщі реєстрового козацтва як нової привілейованої суспільної верстви [4,47].

Однак, задекларована реформа не була реалізована польським урядом, тому реєстровці починають домагатись від Польщі визнання своїх «прав і вольностей», виконання урядом взятих на себе зобов'язань.

Процес розвитку ідей державності і соборності активізувала польська політика покатоличення українського народу, гоніння на православну церкву, що закріпилося укладенням церковної унії 1596 року. За умов відсутності власної держави посягання на православну церкву сприймалось як посягання на право національного самовизначення.

Політичні реалії знайшли свій відбиток і в політичній думці. Так ще в XVI ст. Україною – польський гуманіст С. Оріховський, розробляючи

проект королівської республіки та подаючи польському королю свою працю «Напучення королеві польському Сигізмунду Августові», чинив це для того, щоб останній «захотів звільнити Русь від рабства й спільну твоєї державі свободу зберегти» [5,30]. Автор, розмірковуючи над відродженням України, бачить її рівноправною складовою в межах Речі Посполитої [5,31].

Й. Верещинський, український політичний мислитель, розуміючи небезпеку, яку можуть створити реєстровці, якщо не закріпити їхні станові привілеї, пропонує зв'язати ідею князівської України з ідеєю козацької держави. Це виявилось, зокрема, у створенні проекту лицарської школи на Задніпров'ї та зародженні ідеї козацької держави у формі князівства зі столицею в Києві [6,76].

Для кращого розуміння політичних ідей XVII – XVIII ст. доцільно акцентувати увагу на певних особливостях влади даного періоду. Найбільш істотні особливості розвитку владних відносин у ретроспективі суспільства і держави досить чітко простежуються шляхом порівняння домодерного і модерного періодів. Так, якщо в премодерну добу держава усвідомлювалась «різними варіаціями родової теорії» [7,17 – 18], тобто розумілась як сім'я, якою керує батько всіх людей (монарх), і опікувалась переважно питаннями з'ясування стосунків всередині родини, то в модерну добу, яка починається з XVII ст., *суспільство* перестає уявлятися великою родиною, якою керує батько всіх людей (монарх). Держава починає розумітися як група людей, котра нічим не краща за інших, але панує над громадянським суспільством і управляє ним. Тому гостро постають питання «Хто такий громадянин?», а також актуалізуються питання *підданства*.

XVII ст. – це період, коли в політичній думці Західної Європи утвердились дві теорії влади: божественного походження і договірної теорії.

У Речі Посполитій XV – XVII ст., устрій якої поряд з устроєм Венеціанської республіки, Нідерландів, Швейцарії визнавався тогочасними авторами найбільш прогресивним у Європі, договірний принцип державотворення дістав втілення у розвиненій конституційній творчості парламенту, насамперед Генріхових артикулах 1573 року, у конституційних документах тимчасового характеру – пакта конвента, які укладались представниками шляхти, духовенства та деяких міст з кожним новообраним королем.

Ідеї про договірний характер держави, монарха як єдиного можливого легітимного голову держави, а також стану демократію, що разом складали основу змішаної форми правління, поширились і на Україну. Як зазначає

В. Литвинов, українські гуманісти одними з перших в європейській політичній думці стали заперечувати божественне походження влади, виступаючи проти підпорядкування світської влади духовній, відстоюючи невтручання церкви в державні справи (наприклад, С. Оріховський). Держава мала вже не божественне походження, а виникала внаслідок угоди між людьми, які слухаються обраного правителя добровільно. Територія і населення виступали вже необхідним складником держави [8,282]. Договірні теорії пропагувались також українськими мислителями другої половини XVI – XVII ст., зокрема Хр. Філалетом, П. Могилою [8,273].

Дані ідеї знайшли своє втілення у Війську Запорозькому. Як зазначає І.Кресін, основою договірної держави виступають монарх і «вільний народ», причому «вільний народ» виступає не як одна, а як декілька договірних сторін — станів. Тому ці договори сприймаються не тільки як договір станів з монархом, а і як закріплений останнім договір станів з гетьманом [9,12].

Через те, що держава Б. Хмельницького за основу мала устрій Запорозької Січі, в якій всі стани урівнювалися, на початку Визвольної війни ініціатива розбудови Української держави щонаперше виходила від козацьких низів та покозачених селян, які вимагали від гетьмана продовження війни, і саме за підтримки народних мас гетьман стає основним носієм державотворчої ідеї [10,251], джерелом влади виступав народ.

На підтвердження даної думки наведемо висловлення відомих дослідників. Наприклад, В. Антонович вбачав у добі Козаччини традицію народоправства, пов'язану своїм корінням ще з часами Київської Русі: «Ми беремо період козаччини саме тому, що в ньому найвиразніше і яскравіше за все визначилася та провідна ідея, що виявила собою жадання народу — принцип вічевий, принцип широкого демократизму і призначення рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства» [11,10].

Д. Наливайко, автор вагомого сучасного дослідження, основною рисою козацтва вважає військову демократію як форму суспільно — політичної організації та правління, виборність усіх його органів, визначну роль громади у вирішенні всіх важливих справ [12,10]. Дослідник робить цікавий висновок, за яким старшина залежала від козацької маси.

Отже, при створенні демократичної державності, в якій джерелом влади виступав народ, в українському суспільстві національна ідея була зорієнтована на демократичний характер державотворення, який виявлявся в орієнтації українців на незалежність, соборність, суверенність державного будівництва.

І хоча ідея самостійності і соборності по — різному виявлялася в історії українського народу, за доби козаччини вона реалізувалася в задумах державно — територіальної автономії України, так званої «козацької автономії» та української державності Богдана Хмельницького.

Як свідчить історичний досвід, своєї вершини, органічної цілісності ідея нації досягає, коли визріває її політична складова — ідея побудови суверенної національної держави. Потреба суверенітету, боротьба за його досягнення і формування національної державності є головною ознакою нації, як вищого рівня етнічної спільноти.

Перші вірогідні дані про поширення ідеї національної державності в середовищі козацької старшини можна віднести до лютого 1649 року. Дослідники зводять політичну програму Б. Хмельницького до чотирьох основних пунктів. У розмовах Б. Хмельницького з королівськими комісарами було засвідчено право українського народу на створення власної держави («... виб'ю з лядської неволі народ весь руський...»), висловлено ідею незалежності утвореної держави від влади польського короля («лядська земля загине, а Русь ще в цьому році панувати буде»), «мі то Бог дав, жем естъ єдиновладцем і самодержцем руським»), сформовано положення про соборність Української держави. Учасник польського посольства В. М'ясовський зазначає, що Б. Хмельниць-

кий неодноразово говорив про свій намір «відірвати від ляхів всю Русь і Україну», «звільнити з лядської неволі ... народ всієї Русі» [13,162]. Новостворена держава розглядалась як спадкоємиця Київської Русі.

Отже, ідеї соборності, вольностей, легітимності козацької влади стають актуальними в ці часи. Об'єднавшись в національну ідею, вони стають втіленням загального інтересу, потреби всієї нації.

Саме створення в середині XVII ст. козацької державності, яка була визнана урядами інших країн, стало можливим завдяки відповідності ідей, які були проголошені Б. Хмельницьким, тим потребам, що домінували в суспільстві. Пропаговані ідеали козацтва (демократичних принципів рівноправ'я, соціальної справедливості) впали на плідючий ґрунт свідомості українського суспільства. Не зважаючи на те, що різні стани мали свої інтереси, дані ідеї на певний час створили єдине громадянське суспільство.

Б. Хмельницький поступово ставав прихильником ідеї територіальної й національної соборності Русі України. Ідеї соборності в його розумінні набували як територіального, так і психологічного оформлення. В своїх універсалах Б. Хмельницький називає народ свій «руським», територію, яка перебувала під його владою «Україною», до того ж бачиться вона Богданові невід'ємною складовою Русі, яка виступала для нього «Вітчизною», «батьківською землею», «Батьківщиною», «нашою землею» [14]. Від польського короля він вимагає захисту «наших» прав і вольностей, на яких королі присягали «народові руському» і які надані «Війську Запорізькому за його криваві заслуги». Унія ж повинна бути скасованою. Все це Хмельницький аргументував тим, що «ми не чужого, а свого вимагаємо» [14,195,196,202.]

Як зазначає В. Салтовський, саме ідеї «захисту православної віри» разом з метою «вибити з лядської неволі народ руський аж по Віслу...» стали тим ідеологічним підґрунтям, яке дозволило Б. Хмельницькому об'єднати націю у боротьбі за державну самостійність [15,162]. Після політичного посилення актуалізується питання закріплення на певній території. Як зазначає В.В. Кривошея, Б. Хмельницький прагне практично втілити в життя гасло « соборності колишніх земель Київської Русі», що входили на той час до складу Речі Посполитої. Стосовно Польщі і Великого князівства Литовського він заявляє: «...Они б мир с нами учинили на том, что им, ляхом и Литве, до нас, Запорожского Войска и до Белой Руси, по тем границам, как владели благочестивые великие князи...» [16].

Слід зазначити, що з самого початку повстання Б. Хмельницького навесні 1648 року стало актуальним питання відмежування козацької території в окрему одиницю — автономію. Вже в 2 — у пункті «Вимог Війська Запорозького» говориться: «Оскільки князь й.м. Вишневецький проти волі і наказу й.кор. м. таку силу нашого козацтва розплодив, що тепер ми самі не можемо їх перелічити, почавши від Дністра, Берлінців, Бар, по старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Прип'ять, по Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любича до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх названих містах ми самі зробимо перепис, призначивши на службу його кор. Вел. і всій Речі Посполитій тільки гідних, здатних до цього молодців. По цих містах серед нашого війська щоб корогви, як іноземні, так і польські, не мали ніяких прав і не наважувалися брати жодних стацій» [17,128,130].

Таким чином до козацької території мало належати Київське (відділене від Волині Случчю), Брацлавське, частина Подільського воєводства між Мураховою і Ядавою.

Еволюція ідей соборності відбувається за часів правління І. Виговського. В Гадяцьких пактах вперше документально наголошується на створенні Великого князівства Руського на козацькій території. Гетьман Виговський, говорячи про князівство Руське в правовій федеративній формулі: «Уся Річ Посполита народу польського і Великого князівства Литовського і Руського», — наголошує на ідеї соборності, акцентуючи увагу як на етнографічних межах, так і на власних правах і свободах: щоб ці народи «в своїх межах і свободах непорушно, як були перед війною, згідно прав, описаних у радах, судах і вільній елекції панів своїх, королів польських, і Великого князівства Литовського, і руських» [18,42].

Однак непопулярність Гадяцького трактату серед населення через те, що в ньому ігнорувалися інтереси всіх станів, крім шляхетства, сприяла засудженню політики І. Виговського. Цією обставиною скористалася Московська держава, яка направила свої війська з метою окупації Лівобережжя.

Юрій Хмельницький, наступник І. Виговського, хоча і відмовився від замислів у створенні Козацької держави своїми попередниками, однак у статтях 1659 року, які були надіслані російському бояринові Олексію Трубецькому, подає своє бачення єдиної Козацької держави під протекцією царя: «Щоб одного гетьмана всі полковники й полки з обох боків Дніпра мали за гетьмана і віддавали йому, як старшому, належне послушенство» [19,346]. Ідеї об'єднання обох частин України ми пізніше зустрічаємо і у І. Брюховецького, і у П. Дорошенка. Останній, наприклад, прагнув об'єднати всі землі України під протекторатом Польщі, Туреччини, або Росії на чолі з єдиним гетьманом. Навіть Скоропадський іменувався як «подданный его царского величества обоих сторон Днепра гетьман со всем войском запорожским» [20,235]. Однак хаотична, навіть анархічна політика, що проводилась цими гетьманами, не сприяла об'єднанню потребам і в результаті призвела до занепаду даної ідеї.

Отже, занепад однієї з складових національної ідеї — ідеї соборності, дещо дезорганізував ідеологічну інтерпретацію соціальної реальності, все більше відкриваючи двері промосковським впливам.

Ідеї державності і соборності яскраво відображає літописна література, в якій національна ідея оформилась як комплекс ідей державотворчого значення. Сучасні дослідники, зокрема С. Єфремов, називають козакофільські літописи ідеологічними працями, зазначаючи при цьому, що «саме проблесками національної свідомості вони й одрізнялися від історичних творів... що мали на увазі переважно фактичну сторону нашої історії» [21,244]. І хоча будь — який літопис носив компілятивний характер і мав багато історичних помилок, однак козацьке літописання вважається основою, головним джерелом державницького мислення українців того часу.

Важливе місце в козацькому літописанні XVI — XVIII ст. займають «Літопис Самовидця», «Літопис Григорія Грабянки» та «Літопис Самійла Величка». Ці пам'ятки, з одного боку, стали логічним продовженням традицій українського літописання княжої доби, а з іншого, утвердили новий етап його розвитку.

Події, що подавались в цих творах, осмислювались через проекцію часу. Автори були свідками початку занепаду Козацької держави, а також самої ідеї державності на українських теренах, тому, аналізуючи їхні судження, ми можемо простежити ідеологію державотворення тих часів.

Неприхованою метою літописів Г. Грабянки, С. Величка, Самовидця було обґрунтувати погляд на козацький Гетьманат як на законну «отчизну» Війська Запорозького. Літописці прагнули не тільки зафіксувати героїчні сторінки минулщини, однак і закласти в суспільній свідомості національну ідентичність.

Звернення до витоків українства та обґрунтування його права на самовизначення, яке ми спостерігаємо у Г. Грабянки, покликане довести самотність українського народу. Так Г. Грабянка, з'ясувавши етимологію слова «козак» від скіфського племені козар, виводить родовід аж з біблійних часів, представляючи цей народ потомками першого сина Яфетового племені. Пізніше в Історії Русів, ідеологічному творі вже кінця XVIII ст., теж прослідковується дана думка. І Г. Грабянка, і автор Історії Русів намагаються зобразити історію українського народу у тісному зв'язку з історією Речі Посполитої. Такий підхід покликаний довести самотність українського народу, теоретично забезпечити йому місце на світовій арені і, водночас, продемонструвати цілісність. Отже ідея національної самостійності стає в перелічених літописах визначальним принципом. А звернення до давньоруської спадщини і аргументація устаткування Гетьманщиною традицій Києворуської держави є своєрідним закликком до єдності українського народу.

В бездержавній, а з другої половини XVII ст. напівдержавній Україні актуалізуються питання збереження національної самотності. Основою такої самотності було православ'я, тому в усіх трьох літописних творах акцентується увага на питаннях релігії. Православ'я утворювало символічну єдність суспільства. Тому літописці ставлять його на перше місце.

Літописці, описуючи державу Богдана Хмельницького, намагаються показати легітимність даної влади, бо при відсутності династичного проводу їй надзвичайно важко було закріпитися в свідомості суспільства і виступити повноправним суб'єктом міжнародної політики. Релігійні гасла, які виголосив Б. Хмельницький, щоб надати повстанню легітимності і знайти підтримку серед всіх прошарків руського суспільства, хоч і об'єднали навколо нього останнє, однак хаотична політика його наступників, які намагались маніпулювати церковними ієрархами в своїх інтересах, поглиблювала розкол у суспільстві.

XVII ст. для Європи характерне пробудженням до життя націй, тому питання існування текстів про історію власного народу та його давність було дуже актуальним для тогочасної української еліти. Взагалі виправданням легітимності середньовічної думки виступало абсолютне минуле. Як зазначає С. Величенко, «у XV – XVIII ст. звичай і прецедент окреслювали спосіб думання і аргументації. ...Коли людина хотіла показати, що вчинок або якась дія «правильні» чи законні, вона мусила продемонструвати що і колись так було» [22, 119].

Так як після інкорпорації українських земель польська еліта сформулювала доктрину, за якою проголошувалось, що землі України з самого початку належали Польщі і лише тимчасово були від неї відірвані, то

козацька старшина легітимізацію своєї влади намагалась знайти теж в праісторії. Так, наприклад, С. Величко в своєму літописі доводить, що від русів походять поляки, а не навпаки. Він називає навіть територію, за соборність якої вели боротьбу українці: «...наші зі стародавніх часів землі та провінції козако — руські, савроматійські від Поділля і Волох по Віслу і аж до самого Вільня і Смоленська», — а далі продовжує: «Мав наш край довгі й просторі кордони, включаючи землі Київську, Галицьку, Львівську, Холминську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську й Полоцьку» [23, 79]. А у Білоцерківському універсалі 1648 року Богдана Хмельницького відтворена теорія, згідно з якою сармати, що знаходилися на території України, розкололися, й певна частина їх (поляки) переселилися на землі сучасної західної Польщі: «Отож були вони спочатку братами нашими, савроматами й русами, але мали велику пожадність до слави й душезгубного багатства і віддалилися від співжиття з нашими стародавніми предками» [23, 82].

Отже, тут вже не йдеться про споконвічну першість поляків, а доводиться рівність.

Після національно — визвольної війни під проводом Б. Хмельницького хоча і відбувається змішування суспільних станів — шляхти, козацтва, міщан, посполитів, духовенства, але з часом ці стани диференціюються, кожен заявляє про свою позицію.

Літописці послідовно намагаються підкреслити «шляхетність» козаків. І Величко, і Грабянка розрізняють «шляхетно уроджених козаків» та «сільський посполитий люд».

Через те, що основні результати державницьких здобутків козацтва розпочинаються з Визвольної війни Б. Хмельницького, літописці зображують в основному історію української Гетьманської держави саме з цього періоду. В державі, що створювалась, значної актуальності набуває питання «козако — руських» вольностей, яке червоною ниткою проходить як через універсали гетьманів, так і через зазначені літописні твори. В зв'язку з тим, що як ми вже зазначали, в даний період у суспільно — політичній думці домінують дві теорії держави: з одного боку монархічна, а з іншого договірна, «невід'ємним елементом правосвідомості українського суспільства залишалися ідеї про те, що держава має очолюватися легітимним монархом, а також про договір монарха із суспільними станами як про головний регулятор суспільних відносин» [24, 11 — 12].

Порушення сувереном договірних принципів було достатнім для відмови «вільного народу» від покори монарху, тому найбільшим ідеалом в цей період виступає не незалежність від іноземних загарбників, а повна реалізація станових прав.

Отже, як бачимо з аналізу поглядів літописців, національна ідея спиралася на такі головні складові:

- ідею національної самостійності українського народу;
- ідею утвердження і збереження самобутності українського народу;
- ідею легітимності козацької влади;
- ідею рівності українського з польським народом;
- ідею вольностей, які мав забезпечувати монарх.

Усвідомивши наслідки визвольної війни, літописці, зокрема Г. Грабянка, С. Величко, проймаються мазепинським духом автономізі-

му. Вони, хоча й висловлюють пієтет перед монархістською ідеєю, однак мають погляд на суспільний лад української державності. Так джерела ідеального суспільного ладу в автономній державності С. Величко, наприклад, бачить в Запорозькій Січі, де кожен її член мав право бути вільним у своїх вчинках, хоч і підпорядковувався загальній дисципліні. Отже, в його розумінні ідеальний суспільний лад — вільна республіка, навіть з її певними недоліками, які, головним чином, стосуються вивещення козацької старшини над простим козацтвом як прояв соціальної несправедливості. В розумінні Величка Січ повинна виступати в ролі радника. Він ілюструє це тим, що гетьман «доповідає» козацтву за свої дії, надсилаючи йому свої листи, просить «зіволення і поради» в складних політичних ситуаціях, одна з них — переяславська рада. Г. Грабянка українську державність теж сприймає як «Річ Посполиту вільну», хоча вона не була ніколи такою.

Ідея свободи, яка розумілась як рівність в козацькому середовищі, доповнює ідеали демократизму козацького устрою. Так, Г. Грабянка в своєму літописі зазначає: «Досить може бути з того козакам похвали, що свободи своєї ніколи не випрошували, ані золотом чи дворовим фаворі, чи лукавством її не шукали, але мужністю та хоробрістю її віднайшли, в чому й тепер залишаються» [25, 138].

Отже, розуміючи специфіку українського суспільства, яке уособлювала козацька верства, літописці підтримують демократизм влади, однак всі три автори засуджують чвари, неузгодженість дій як гетьманів так і полковників. До того ж, як відомо, найкращі цінності демократизму ніколи не можуть працювати в суспільстві, яке не готове сприйняти дані цінності.

Враховуючи ту особливість, що гетьманська влада не могла бути рівною по відношенню до інших монархій (докладно про це пише Л. Прицак), до того ж літописці доводять, що ця влада показала свою нездатність до керування певними територіями, тому у творах прослідковується ідея протекторату влади. Для всіх трьох літописців, зважаючи на те, що Україна входила до складу Московії, симпатії, хоча і не безсумнівні, на боці російського монарха. Однак бачення монархії дещо різне: для С. Величка — це монархія, що обмежена станом — представницькими органами; для Г. Грабянки — монархія носить абсолютний характер, Самовидець не уточнює форми, хоча явно симпатизує монархії.

Отже, ідеї автономізму, свободи, демократії, якими пройняте було козацтво ще і в XVIII ст. залишають свою актуальність.

Однак, нездатність самоорганізуватись внаслідок низького рівня політичної культури, перехід під владу східного монарха і осмислення цього з позицій XVIII ст. зумовлюють утвердження поряд з демократичними і монархічними ідеями. Підтримуючи останні, літописці залишають за козаками (пригадаємо ту ж таки теорію вільного народу) право вибору в разі порушення домовленостей.

Так С. Величко, розглядаючи ще польський протекторат, устами Хмельницького пояснює, що через те, що поляки не виконали ні Зборівський, ні Білоцерківський трактат, не збирались виконувати і Жванецький (про це свідчило те, що король навіть звелів своїм комісарам не підтверджувати його присягою), протекторат можна змінити: «Панове поляки, здається мені, що відтепер розлучимося ми з вами назавжди — ми будемо не ваші, а ви не наші» [22, 128].

Аналіз політико – ідеологічних джерел XVII – XVIII ст. свідчить про те, що в світогляді тогочасних політиків і ідеологів переважав етнічний, територіальний і психологічний аспект розуміння державності і соборності. Ідеї державності орієнтувалися на захист соціальних (станових) інтересів. І хоча ідеї демократизму, рівності і свободи об'єднують тогочасне суспільство, однак низький рівень політичної культури, використання релігійного чинника в політичних цілях зумовило згортання національної ідеї, що врешті – решт призвело до занепаду української державності.

Література

1. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX початок XX ст. – К., 1998.
2. Бевз Т. До питання про національну ідею // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2000. – Вип.10.
3. Михальченко М. Україна як нова реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич, 2004..
4. Пріцак Лариса. Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648 – 1657 рр.: Статті і матеріали / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського / Олекса Мишанич (відп. ред.). – Х., 2003.
5. Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч.1 – 2.
6. Філософський енциклопедичний словник/ НАН України; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди / В.І. Шинкарук (гол.ред.) – К., 2002.
7. Толочко О. Образ держави і культ володаря в Давній Русі // *Medievalia ucrainica: Ментальність та історія ідей/* Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України/ О. Боряк (ред.), Н.Яковенко (ред.) – К., 1993. – Т.3.
8. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження XV – поч. XVII ст. – К., 2000.
9. Кресін О.В. Політико – правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст.: Автореферат дис....канд. юрид. наук: 12.00.01./ НАН України. Інститут держави і права ім. Корецького. – К., 2001.
10. Мироненко О. Уроки української державності. Вступ // Мала енциклопедія етнодержавознавства – К., 1996.
11. Антонович В. Виклади про козацькі часи на Україні. – Чернівці, 1912.
12. Д. Наливайко. Козацька християнська республіка. – К., 1992.
13. Історія України. Нове бачення. – Т. 1. – К., 1995.
14. Документи Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.). – К., 1961.
15. Салтовський О.І. Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX ст.) / Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2002.
16. *Воссоединение Украины с Россией*. Сб. док. – К., 1953.
17. ДБХ. – Док. № 68.
18. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*/ Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – К.; Л.: НТШ, 2004.
19. *Статті прислані князю Трубецькому від 1659 року* // Тисяча років української суспільно – політичної думки. У 9 – і т. – К.: Дніпро, 2001.
20. *Источники малороссийской истории*. – М., 1853. – Ч. 2.
21. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Нью – Йорк, 1991.

22. *Величенко С.* Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тяглості української історіографії XVII – XVIII ст. // *Mediavalia ucrainica: Ментальність та історія ідей*/ Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України/ О. Боряк (ред.), Н.Яковенко (ред.) – К., 1992. – Т. 1.

23. *Величко Літопис.* – К., 1991. – Т. 1.

24. *Кресін О.В.* Політико – правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст.: Автореферат дис....канд. юрид. наук: 12.00.01./ НАН України. Інститут держави і права ім. Корецького. – К., 2001.

25. *Літопис Гадацького полковника Григорія Грабянки.* – К., 1992.

Пономаренко Е.В. Идеи государственности и соборности политической мысли Гетманщины

Исследуются идеи государственности и соборности в украинской политической мысли периода Гетманщины через призму национальной идеи.

Ponomarenko Ye.V. Concepts of nationhood and collegiality of the political thought of Hetman-hood

Research of the concepts of nationhood and collegiality in the Ukrainian political thought in the Hetman-hood period through the prism of the national idea.